

Harald Winge

Lovgivningen om offentlig skifte

Når fikk vi et offentlig skiftevesen?

De første bestemmelser om offentlig deltagelse ved skifter i Norge ser ut til å skrive seg fra 1620-årene.¹ En recess av 31. mars 1615 om skifte etter husbond forutsetter ennå ingen innblanding fra øvrigheten.² Et par bestemmelser i en forordning fra 1. juli 1623, opptatt i Christian IVs Store recess av 1643, om «Hvorledis boen forseglis, naar nogen afgaar» og «Hvorledis boen beskrifvis efter den afgangne»,³ synes ikke å sikte mot generell gyldighet; de gjelder spesielt for henholdsvis bo der ingen vil vedstå seg arv og gjeld, og ved skifte etter adelspersoner. Generell i formen er derimot en herredagsresolusjon fra 2. januar 1629.⁴ Som svar på en supplikk fra sorenskriverne i Akershus len fastslo denne resolusjonen at ingen enkemann eller enke med barn i live kunne gifte seg på ny før det var holdt skifte, i nærvær av sorenskriveren. Skiftet skulle finne sted innen et fjerdingår etter dødsfallet. Resolusjonen bestemte at det skulle skiftes også om det ikke var barn i live, men det framgår ikke helt klart om sorenskriveren skulle være til stede også i slike tilfeller.

Bestemmelsen fra 1629 fikk antagelig begrenset gjennomslagskraft, for et kongelig missive til stattholder Gregers Krabbe og kansler Jens Bjelke fra 1654 med ordre om å «gjøre anordning om arveskifter i Norge», sier at det fremdeles foregår «stor Urigtighed» på dette området.⁵ Gjenlevende ektefeller unnlater å holde skifte selv om de gifter seg om igjen både en og to ganger, heter det, og fordeler sine midler mellom barnekullene etter eget forgodtbefinnende, altså uten bistand av sorenskriveren.

Vi kjenner ikke den «anordning» som Krabbe og Bjelke formodentlig fikk i stand. Men det kan se ut som den fikk atskillig gjennomslagskraft. Alf Kiil har pekt på at når vi får de første skifteprotokollene i en del sorenskriverier nettopp i de følgende årene, kan det ha sammenheng med deres arbeid med saken.⁶ Vi kan derfor si at i følge de kildene vi har ser det ut til at det offentlige skiftevesenet i Norge begynte å fungere fra 1650-årene av, men trolig med atskillige regionale variasjoner med hensyn til starttidspunkt.

Hvorfor fikk vi et offentlig skiftevesen akkurat på denne tiden? Noen elementer til et svar kan kanskje antydes: Første halvdel av 1600-tallet var Christian IVs regjeringstid, en tid preget av stor virkelyst på mange områder fra sentralmaktens side, med økende offentlig innblanding i lokalsamfunnets, slektens og individets liv på flere felter, blant annet ved utstrakt lovgivning og utbygging av rettsvesenet.⁷ Et offentlig skiftevesen faller godt inn i denne generelle tidstrenden. På den annen side var det kanskje ikke tale om en ensidig «overkjøring» av lokalsamfunn og individ fra sentralmyndighetenes side. Vi kan godt – samtidig – forestille oss et behov i lokalsamfunnet eller hos individet for offentlig ansvarstaking når det gjaldt arv og skifte, et behov som i og for seg kunne ha eksistert lenge, men som kanskje ble aksentuert ved inngangen til tidligmoderne tid, da individet etter hvert trådte tydeligere fram i forhold til slekt og andre kollektiver, slik man kan se hevdet.

Hvem skal administrere de offentlige skiftene?

Det var ikke en opplagt sak på 1600-tallet at det var sorenskriverne som skulle forestå skiftevesenet fra myndighetenes side. Både fogd, amtmann og spesielle skifteskrivere var inne i bildet til ulike tider. Til å begynne med ser det ut til å ha vært en viss kompetansestrid mellom fogdene og sorenskriverne om skifteforvaltningen – i og for seg ikke unaturlig i en tid da hverken fogdenes eller sorenskrivernes arbeidsområder var klart fastlagt. At fogdene forsøkte å få kontroll over skiftevesenet har man blant annet lest ut av en bestemmelse fra 1632,⁸ som sier at ved skifter der fogden ikke tilkalles, skal han heller ikke trenge seg inn. Bestemmelsen forutsetter altså at han *kan* tilkalles, usagt i hvilke tilfeller, men det kan for så vidt dreie seg om skifter der fogden hadde landskyld-, skatte- eller sakefallsinteresser å vareta, og behøver i og for seg ikke bety at fogden egentlig gjorde sorenskriveren rangen stridig som skifteforvalter. Det kan også være at fogdens oppgave var å se til at umyndige arvinger ikke led overlast. Man kan forøvrig legge merke til at fogden, ved skifter hvor han er til stede, i følge 1632-bestemmelsen skal ha atskillig høyere godtgjørelse enn sorenskriveren. Men i løpet av et par tiår ble den eventuelle kompetansestriden avgjort i sorenskriverens favør.

Spørsmålet om skifteforvaltningens embetstilknytning var likevel ikke endelig fastlagt med det. I 1660-årene ble det innført en ordning med spesielle skifteskrivere, som til å begynne med hadde svært store embetsdistrikter. De første utnevnelser kom ved juletider 1664. Da ble det utnevnt en skifteskriver for Bergen by, amt og stift,⁹ og en for Nordlandene.¹⁰ Så fulgte i 1665 egne skifteskrivere for Ryfylke, Jæren og Dalane fogderier,¹¹ for Trondheim by og amt,¹² Agdesiden amt med Kristiansand,¹³ for Kristiania (kombinert med stillingen som by- og rådstueskriver),¹⁴ for Brunla amt og Larvik,¹⁵ og for Bratsberg amt med Skien by.¹⁶ På nyåret 1666 gikk det ut bestallingsbrev for såkalte skifteforvaltere for lagdømmene sønnafjells, en for Tønsberg

og Fredrikstad lagdømmer med tilliggende byer og ladesteder, med unntak av Brunla amt og Larvik, og en for hvert av lagdømmene Agdesiden (gjentagelse av utnevningen i 1665), Opplandene og Christiania (unntatt Christiania by).¹⁷ Disse skifteforvalterne skulle foreta alle skifteforretninger i sitt distrikt, og skulle føre skiftebøker som lagmannen skulle oppbevare.

Det ble nok fort klart at embetsdistrikter av en slik størrelse var uoverkommelige for én mann. Skifteskriveren i Bergen by og stift fikk 1665 tillatelse til å ansette fullmektiger til å reise rundt og ta seg av arveskifter.¹⁸ Og allerede i 1665/1666 begynte de store skifteskrive-rembetene å falle fra hverandre, selv om det formelle skillet mellom sorenskriver og skifteskriver ble opprettholdt en stund. I september 1665 fikk Antonius Lerche bestalling som skifteskriver i et relativt lite distrikt som Søndre Gudbrandsdalen, forøvrig med ekspektanse på sorenskriverstillingen samme sted,¹⁹ Anders Sørensen fikk 18. mai 1666 bestalling som sorenskriver og arveskifteskriver i Indre Sogn,²⁰ og Mikkel Paulsen fikk 27. juni samme år konfirmasjon på en tilsvarende dobbeltstilling i Strengereid skipreide i Nedenes.²¹ Vi vet ikke hvordan forholdet til skifteskriverne i de større distrikter har vært løst i disse tilfellene.

Men skifteskriveembetet ble, som almen skifteinstans, en meget kortvarig foreteelse. En utrykt stattholderordre fra 18. mai 1666 erklærer kort og godt at «Kgl. Ma. hafuer ophæfuit de nylig bestilte Schiffteschri fueres Bestillinger», og sier videre at «alle herefter forekommende Schiffter schall betienis och forrettis ved Sorenschri fuere som før er scheid». ²² Begrepet skifteskriver forsvant likevel ikke med det samme. Dels sa man at sorenskriveren også var skifteskriver, og dels ble betegnelsen brukt, til et godt stykke ut på 1700-tallet, i forbindelse med det geistlige og det militære skiftevesenet, der man hadde en skifteskriver innenfor hvert større embetsdistrikt (stift).²³

Det kom enda ett anslag mot sorenskrivernes hegemoni i skifteforvaltningen. Det skjedde med Christian Vs Norske Lov av 1687, der det heter i punkt 5-2-91 at det er amtmannen eller hans fullmektige

som skal forestå skiftene. Men også denne bestemmelsen fikk et svært kort liv. Reskript 31. mai 1690 fastslo at på landet i Norge var det sorenskriveren som skulle være skifteforvalter, «som tilforn førend at bemeldte Norske Lov udgik». ²⁴ Og nå ble denne regelen omsider stående. Fra 1690 var sorenskriveren ubestridt i rollen som almen skifteforvalter på landet i Norge. For kjøpstedenes del fastslår Norske Lov av 1687 at «Borgemester og Raad med Byefoged og Raadstue- eller Bye-Skriver» skal forestå skifteforvaltningen. ²⁵

Dette betyr ikke at sorenskriver og byfogd/magistrat ble enerådende. Det var en rekke unntak. Det nevnte reskriptet av 1690 gjorde for det første unntak for grevskapene, men der skal det ikke desto mindre i realiteten hele tiden ha vært sorenskriveren som foresto skiftene, likeså på Rosendal gods. ²⁶ Derimot var det ved Svanøy-godset i Sunnfjord inntil 1821 birkedommeren som var skifteforvalter, ²⁷ og eieren av Austråt gård hadde bevilling på skifterettighetene på det tilliggende godset fra 1767 til 1821. ²⁸ Tilsvarende var lagmannen i Trondheim, uvisst fra når, skifteforvalter for de gårder som tilhørte lagstolen der, en rettighet som ble fratatt embetet så sent som i 1798. ²⁹ Mot slutten av 1700-tallet ble det bestemt at sorenskriver eller byfogd ikke skulle befatte seg med skifter etter legds- og hospitalslemmer, men at henholdsvis sognekommisjonene og hospitalene kunne selge eventuelle etterlatenskaper på auksjon og beholde det innkomne. ³⁰ Det kan også se ut til at de såkalte ryttergårdene i en periode på 1600-tallet var unndratt sorenskriverens skiftemyndighet og lagt under regiments-skriveren, ³¹ men forordning 30. april 1692 la skifteforvaltningen på disse gårdene definitivt under sorenskriveren. ³²

Viktigere unntak utgjorde likevel den geistlige og militære skifteforvaltningen. Den særskilte geistlige skifteforvaltningen sprang ut av privilegiene for den geistlige stand av 24. juni 1661, som blant annet sa at når en prest døde, skulle prostens sammen med to prester forestå skiftet. ³³ Bestemmelsen ble gjentatt i Christian Vs Norske Lov 1687 2-16-11. Det var i visse tilfeller uklart hvor langt den geistlige skiftejurisdiksjon skulle strekke seg. I 1712 gjorde en anordning det

klart at med hensyn til klokkere omfattet den bare slike som «have været Studentere», slik at det altså var sorenskriveren som skulle skifte etter klokkere som egentlig var bønder eller almuesfolk av andre kategorier.³⁴ Slik var bestemmelsen i 1712. Reskript 14. april 1747 synes derimot å innebære at alle klokkere, uansett bakgrunn, samt alle skoleholdere hørte inn under den geistlige skiftejurisdiksjon.³⁵ Med hensyn til geistlige enker fastsatte et reskript av 28. oktober 1757 at så sant enken ikke foretok seg noe som forandret hennes stand og stilling, skulle skiftet ligge under den geistlige skifteforvaltning.

Den særskilte geistlige skifteforvaltning i Norge ble avviklet fra 1809 og utover. Etter hvert som de daværende proster avgikk, gikk deres skifteansvar over på de sivile skifteforvalterne.³⁶

Den egne militære skifteforvaltningen kan muligens ha sitt utgangspunkt i de såkalte krigsartikler av 9. mars 1683,³⁷ men det var forordning av 8. juli 1690 som trakk opp de linjene som ble retningsgivende.³⁸ Her heter det at regimentsauditøren eller regimentsskriveren skulle forestå skiftene etter alle offiserer fra kapteins rang og oppover. Bestemmelsen ble innskjerpet ved forordning 14. juli 1730, som samtidig bestemte at skifter etter pensjonerte og «forløvede» offiserer hørte til den sivile skiftejurisdiksjon.³⁹ For underoffiserenes del kom det bestemmelser i 1738 og 1740 som henla også dem under den militære skifteforvaltning. Skifte etter menige soldater lå alltid til den vanlige, sivile skifteforvaltningen.⁴⁰ Bare når det gjaldt ryttergårdene var det på slutten av 1600-tallet tilløp til kompetansestrid mellom regimentsskriverne og sorenskriverne om skifterettighetene.

All militær skifteforvaltning ble opphevet ved lov av 3. august 1824, som fastslo at etter hvert som de daværende militære skifteforvaltere avgikk eller ble forflyttet, skulle forvaltningen gå over til de behørig sivile instanser.⁴¹

Sorenskriveren kunne, med store avstander og økende folketall, i mange distrikter vanskelig være personlig til stede ved alle skiftere-

gistreringer osv. I praksis var det derfor bygdelenmannen som ledet skiftesamlingene i mange tilfeller. På 1800-tallet ble dette helt vanlig. Tidligere kan praksis ha variert en del.

I tilfeller hvor offentlig skifte ikke var påkrevet, men der boet f.eks. var stort og uoversiktlig, eller der arvingene hadde vanskelig for å bli enige, selv ikke med samfrenders assistanse, kunne man ved søknad til Danske kanselli få oppnevnt spesielle skiftekommissærer.⁴²

Overøvrighetens kontroll med skifteforvalterne

Skifteforvalterne ble underlagt forskjellige former for kontroll av sine overordnede. Det ble senest fra 1660-årene pålagt skifte- eller sorenskriverne å skaffe seg «nummererede, igiennemdragne og forseglede» protokoller, enten fra «Cancelliet paa Agershuus» eller via amtmennene.⁴³ Jeg kommer tilbake til dette. Dernest kom det i 1701 en bestemmelse om 20 riksdalers bot for sorenskrivere som ikke innen seks uker etter skiftets slutning hadde utstedt fullt beseglet skiftebrev.⁴⁴ En ny praksis i kontrollen med skifteforvalterne ble introdusert ved forordning av 21. april 1731, som påla skifteforvalterne «ved Aarets Slutning til vedkommende Øvrighed [at] levere en rigtig Extract af alle de Skiftebreve, som af dem ere udstedte, paa det deraf kan sees, hvad der er forrettet og endnu staaer tilbage, og hvad Arv Enhver er tilfalden, særdeles de Umyndige».⁴⁵ Kontrollen med umyndiges arvemidler ble skjerpet noen få år senere, ved forordning 19. august 1735, som påla sorenskriveren innen 14 dager etter at et skifte var sluttet å gi amtmannen melding om umyndiges arv og verger,⁴⁶ og ved en rekke senere bestemmelser.⁴⁷

Kravet fra 1731 om årlige skifte-ekstrakter ble tatt opp igjen ved reskripter til alle overøvrigheter i Norge i årene 1764-1765.⁴⁸ Hva skifte-ekstraktene skulle omfatte ble presisert i en kanselliskrivelse av 30. april 1768.⁴⁹ Tidsfrister for innsending av ekstrakter ble inn-

skjerpet ved reskript 6. mars 1789⁵⁰ og kanselli-sirkulære 21. februar 1801.⁵¹

Tendensen er klar: Det ble fra sentralmyndighetene ført en stadig mer detaljert kontroll med skiftevesenet ut over på 1700-tallet.

Hvem skal det holdes offentlig skifte etter?

Utgangspunktet for å svare på dette spørsmålet må være resolusjon av 2. januar 1629, som riktignok er litt uklar, men som i alle fall krever skifte, med deltakelse av sorenskriveren, før enke eller enkemann med barn i live kan gifte seg på ny. Resolusjonen skjelner ikke mellom myndige og umyndige barn. Den neste, generelle bestemmelsen finner vi i Christian Vs Norske Lov 1687, femte bok, annet kapittel.

Her heter det i § 13 at «Ingen Enkemand eller Enkeqvinde maa indlade sig i nyt Egteskab, førend der er holdet rigtigt Skifte med den Afdødis Børn eller Arvinger.» Samtidig sier § 16 at «hvis Arvingerne ere alle myndige og tilstæde, da haver Øvrigheden intet dermed at befatte sig, uden det af dem begæris.»

Dette blir stående som hovedregel: *Skifte* – offentlig eller privat – er påkrevet før gjenlevende ektefelle kan inngå nytt ekteskap. *Offentlig skifte* er påkrevet når avdøde etterlater seg umyndige arvinger eller arvinger som ikke er til stede eller ikke er representert. Dette sto fast fra 1600-tallet og helt til lov av 27. mars 1869 fritok for offentlig skifte alle dødsbo med mindre bruttoverdi enn 100 speciedaler, når samtidig gjenlevende ektefelle eller umyndig arvinges verge vedtok arv og gjeld.⁵²

Med hensyn til *skiftefrist* foreskrev forordning 2. januar 1629⁵³ som nevnt skifte innen et fjerdingår etter dødsfallet. I Christian Vs lov er skiftefristen gjort kortere. Det heter der (5-2-3) at det skal holdes registrering med påfølgende skifte senest den 30. dagen etter dødsfallet.

Det var anledning til å sitte i *uskiftet bo* lenger, men bare etter

bevilling fra Danske Kanselli, og bare inntil eventuell ny ekteskapsinngåelse. Jeg har ikke funnet den opprinnelige bestemmelsen om uskiftebevilling, og Kiil nevner heller ingen slik. Kildeserien Norske kongebrev, som foreløpig dekker tidsrommet 1660-1703, viser at det ble utstedt ytterst få uskiftebevillinger før 1700. Den første kom i 1688, noe som kunne tyde på at Norske Lov var hjemmelen, men jeg har ikke funnet noen bestemmelse om dette der. I alt er det forøvrig bare tale om sju bevillinger før 1700. Samtlige gjaldt bymiljøer og/eller kondisjonerte personer.⁵⁴

Mitt inntrykk er derfor at før 1700 var det svært uvanlig å søke om uskiftebevilling. Forordning 10. august 1697 om gjenlevende ektefelles plikter i forbindelse med skifte hevdet også at det foregikk «stor Misbrug» ved at den gjenlevende «bliver stiltiende udi Stervboet hensiddende, og med fælles Midler skalter og valter efter eget Behag», og innskjerpet skifteplikten.⁵⁵ Forordningen satte 100 riksdalers bot for å unnlate å melde skiftepliktige dødsbo til vedkommende skifteforvalter.

Forordning 20. februar 1717, som regulerer en lang rekke supplikk- og søknadstilfeller, sier at søknad fra lengstlevende ektefelle om å få sitte i uskiftet bo med umyndige barn, «saalænge den bliver udi Enkestand», kan imøtekommes av Danske Kanselli under visse vilkår.⁵⁶ Jeg har ikke undersøkt om antall uskiftesøknader nådde rimelige høyder utover 1700-tallet, men det forekommer meg at dette forholdet vil være viktig i forbindelse med vurdering av skiftesfrekvens og representativitetsspørsmål. Reskript av 26. februar 1768 bestemte forøvrig at uskiftebevillinger ikke lenger skulle undertegnes av Kongen, men av oversekretæren i Danske Kanselli,⁵⁷ og forordning 23. mai 1800 la bevillingsmyndigheten til stiftamtmennene og amtmennene.⁵⁸

Ved forordning 21. juni 1799 ble retten til å sitte i uskiftet bo ut over 30 dager og inntil ny ekteskapsinngåelse gjort generelt gjeldende – altså uten individuelle søknader – for husmannsklassen. Det heter der at «Naar nogen Huusmand eller Inderste af Landalmuen, eller en

saadan Mands Hustrue, ved Døden afgaaer og efterlader sig Børn, der ere avlede i Ægteskabet med den efterlevende Ægtefælle, da skal denne have Ret til at blive siddende i uskiftet Boe med de umyndige Børn, saalænge den forbliver i sin Enkestand.» Senere samme år ble denne bestemmelsen uttrykkelig gjort gjeldende også for strandsit-tere og innerster som ikke ernærte seg ved åkerdyrkning og bonde-arbeid, for skipperne, styrmenn og matroser, fiskere, håndverkere og bergbrytere.⁵⁹

Lov av 30. juli 1851 om gjenlevende ektefelles rett til å sitte i uskiftet bo avskaffet skiftekravet i alle normaltilfeller for alle enke-menn så lenge de ikke giftet seg om igjen. For enker var det derimot ingen automatikk i dette hvis der var felles barn under 25 år. Men amtmannen kunne meddele enken uskiftebevilling dersom hun med pålitelige vitnesbyrd godtgjorde at hun var «en forstandig og huuslig Qvinde».⁶⁰

Skifteomkostningene

Den eldste bestemmelsen er fra 1632 og sier at sorenskriveren skal ha 4 skilling for et fattig skifte. Av de formuende skal han ha 8 skilling pr. ark papir⁶¹ lovlige skrevet, men maksimum 1 riksort.⁶² Den samme forordningen gir forøvrig fogden «for sin umage halv eller hel enkende daler efter boens formue och vitløftighed», dersom han blir tilkalt. Fra 1662 ble sorenskriverens salær satt til maksimum 2 riksdaler.⁶³

Christian Vs Norske Lov 1687 gir «skriveren» en halv riksdaler pr. ark skiftebrev, halvparten for gjenparter.⁶⁴ Dette gjelder betaling for utferdigelsen av selve skiftebrevet. Skiftebrevet skulle imidlertid skrives på stemplet papir, og dette måtte betales «i sær».⁶⁵ Det ble også presisert at skiftebrev like så vel som andre dokumenter, som måltes i ark, skulle være «fuldskrevne paa Papiret».⁶⁶ Forordning av 19. august 1735 om Adskilligt, Justitien og Rettens Betjente Vedkommende, presiserte dette nærmere, og sa at det skulle være «26 Linier paa hver Side, og uden nogen ufornöden Margen og Brede paa Papiret».⁶⁷

Når det gjaldt sorenskriveren/skifteforvalterens deltagelse i skiftebehandlingen sa Norske Lov at han skulle ha «over alt een Rix Daler af hundrede af den heele Bois visse og beholden Formue», kort sagt: 1 % av nettoformuen.⁶⁸ Det kan synes å framgå av sammenhengen i den aktuelle paragrafen at sorenskriveren skulle ha betaling bare dersom han virkelig deltok i skiftebehandlingen; dette er jeg imidlertid usikker på, og praksis kan ha vært en annen. Men for utstedelse av skiftebrev skulle sorenskriveren i alle fall ha godtgjørelse, og denne godtgjørelsen veide alltid tyngre enn salæret for deltagelse i registreringsforretning osv.

Loven sier videre at skifteforvalternes «Tienere», som må sikte til bygdelenmannen (i Finnmark oftest kalt «underfogden»), skulle ha «en halv, heel, eller to Rix Daler i det højeste, som Formuen kand være til». Endelig heter det i samme paragraf at «Vurderingsmændene givis hvad billigt kand være, eftersom deris Umag haver været til, efter Skifte-Forvalternis Sigelse».

Loven gav altså et visst spillerom for skjønn når det gjaldt lensmannens og vurderingsmennes godtgjørelse. Et eksempel fra Aker fogderi viser at dette var så. Der heter det: «Skifteomkostninger med lensmand og mend, samt for beschriffuelsen, er af enchen og samptlige arfuinger consenteret at maa gotgiøres 6 rixdaler».⁶⁹ Men etter hvert har jeg inntrykk av at det festet seg visse regler, slik at både lensmann og vurderingsmenn ble godtgjort etter faste dagsatser, visstnok på henholdsvis 32 og 16 skilling dagen.⁷⁰ Et reskript til stattholderen av 11. november 1735 fastsatte imidlertid samme dagpengesats for lensmann som for vurderingsmenn, nemlig 16 skilling.⁷¹

Sorenskriverens godtgjørelse på 1 % av boets beholdne midler ble i hovedsak gjentatt ved forordning av 19. august 1735,⁷² men det framgår av forordningen at det forekom tvil med hensyn til sorenskriverens salarium av skifter på under 100 riksdaler netto. Det ble derfor fastsatt at han i slike tilfelle skulle ha bare 32 skilling i tillegg til skriverlønnen. Samtidig ble det innskjerpet at sorenskriverne måtte finne seg i å «tage imod det Udlæg, som kan falde in natura paa Skifterne for

deres salario, naar ingen rede Penge befindes i Boet».

Hovedregelen om 1 prosents godtgjørelse til skifteforvalteren for skiftebehandlingen ble opprettholdt ved sportelreglementet av 1788⁷³ (for bo på inntil 20 000 riksdaler) og ved Lov om betaling for rettstjenester etc. av 13. september 1830, men i sistnevnte lov gradert finere etter boets størrelse.⁷⁴ I tillegg til å være skifteforvalter, var sorenskriveren skifteskriver, og skulle som sådan – «for at føre Pennen under Skiftebehandlingen» – ha 1 prosent av brutto-bo på inntil 500 speciedaler, 1/2 prosent av bo på mellom 500 og 2 000 speciedaler etc. Og dertil 20 skilling for hvert ark som skiftebrevet utgjorde. Samtidig het det at i skifter etter husmenn og innerster måtte den samlede godtgjørelsen for «at føre Pennen» og for skrivning av skiftebrevet ikke overstige 1 speciedaler 72 skilling.

Andre skifteomkostninger forekom. Dragonforordningen av 30. april 1692⁷⁵ fastslo at skifter etter underoffiserer i kavalleriet og etter ryttere og dragoner lå under sorenskriverne, men nærmeste «Oberofficier» skulle være til stede for å vareta militærets interesser, og skulle ha en godtgjørelse på «1 eller 2 Rdlr. i det høieste» for sin umak. Forordning 19. august 1735⁷⁶ gav fogden 16 skilling pr. skifte for utnevning av vurderingsmenn. Sportelreglementet av 11. juni 1788 presiserte dette til 32 skilling for oppnevning av to menn, og 8 sk. for hver overskytende.⁷⁷ Det ble bekreftet i kanselli-promemoria 16. mai 1801 til amtmannen over Lister og Mandals amt at dette skulle gjelde uansett om det var tale om menn til forrretninger som sorenskriveren foretok, altså f.eks. skifteforretninger.⁷⁸

Bestemmelser om føring av skifteprotokoller

Den eldste skifteprotokollen man kjenner i Norge, så langt jeg er orientert, gjelder Senja sorenskriveri og er påbegynt i 1652. Den er ikke bevart i dag, men er nevnt i et «Register over Bodø Gaards Breve, Documenter etc.», forfattet 20. mars 1705 i forbindelse med at en ny

amtmann skulle overta Nordlands amt.⁷⁹ Fra senere på 1650-tallet har vi, i følge Riksarkivets oversikt over mikrofilmede kilder,⁸⁰ bevart skifteprotokoller for Aker fra 1656 og framover, for Namdalen også fra 1656, Toten 1657, Nord-Gudbrandsdalen 1658 og for Hadeland, Land og Valdres fra 1659. Fra 1660-årene har vi i tillegg bevarte protokoller fra ytterligere 16 sorenskriverier, og i hvert av de følgende tiårene fram til 1700 kommer det til et titalls nye protokollrekker, slik at vi i alt har 52 sorenskriverier representert i materialet før 1700. I de fleste tilfeller er det imidlertid lakuner på flere år i materialet.

Dette er hva vi har bevart. I mange tilfeller har det utvilsomt eksistert eldre skifteprotokoller som senere er forsvunnet. Eksemplet fra Senja, som opprinnelig hadde skifteprotokoll helt fra 1652, men der den eldste bevarte er fra 1690-årene, er ikke enestående. Det nevnte registeret fra Bodøgård omtaler også senere bortkomne skifteprotokoller for alle de andre nordnorske sorenskriverdistriktene unntatt Finnmark: For Helgeland nevnes en protokoll påbegynt i 1668, mens den eldste bevarte begynner i 1686, og de tilsvarende årstallene er for Salten 1665 og 1713, for Lofoten 1666 og 1673, for Vesterålen 1667 og 1673 og for Troms 1662 og 1690. Muligheten for at skifteprotokoller kan ha kommet på avveie også i andre distrikter, ved brann og andre ulykker, er selvsagt til stede.

En annen kildetype, som kan gi skifteopplysninger eldre enn de eksisterende skifteprotokollene, synes å være overformynderprotokoller. For Trondheim er det på denne måten bevart skifter i utdrag, til dels visstnok temmelig fyldige utdrag, helt fra 1625 og framover.⁸¹ Utdragene gjelder mest, men ikke utelukkende, skifter med umyndige arvinger.

Meg bekjent har vi ikke noen enkeltstående bestemmelse som kan ha gitt opphav til føring av skifteprotokoller fra begynnelsen av 1650-årene. Alf Kii⁸² antyder som nevnt at Gregers Krabbes og Jens Bjelkes tiltak i henhold til kongebrev av 2. september 1654⁸³ kan ha fått stor virkning. Men som vi nå har sett var fenomenet ikke aldeles ukjent før 1654 heller.

Den eldste skriftlige bestemmelsen jeg har funnet om føring av skifteprotokoller er så sen som i et kongebrev fra desember 1665.⁸⁴ Der blir en rekke embetsmannskategorier, og blant dem skifteskriverne, pålagt å skaffe seg forseglede protokoller, enten fra Kanselliet på Akershus eller fra sin egen amtmann, «huer gang de nogle Nye bøger behøffuer». Senest ved stattholderordre av 18. mai 1666 ble denne bestemmelsen brakt videre til hele landet, bl.a. med pålegg til sorenskriverne om å holde «numererede, igjennemdragne og forseglede Bøger», der de skulle «strax paa Stedet notere och indføre» alle arveskifter.⁸⁵

I Christian V.s Norske Lov 1687 5-2-91 heter det kort at skifteforvalterne skal «have en Bog, hvorudi Copie af alle Skiftebreve, som de udstæde, skal indskrivis». En forordning i 1731⁸⁶ tok utgangspunkt i at sorenskriverne «ikke saa accurat, som de burde, holde deres Skifteprotocoller, ei heller tilbørlig give Skifteforretningerne beskrevne», og gjentok kravet om «rigtige, igjennemdragne og forseglede» protokoller og tilbørlig skiftebeskrivelse.

Christian Vs Lov sier altså at en kopi av skiftebrevet skulle føres inn i skifteprotokollen. Med begrepet «skiftebrev» må vi forstå et dokument som gjør rede for hele skifteprosessen fra begynnelse til slutt, dvs. fra boet forsegles, i de tilfeller hvor dette var påkrevet,⁸⁷ eller fra skifteretten settes, via registrering av aktiva og passiva, til utlodning og skifteslutning. En kopi av dette dokumentet skal føres inn i skifteprotokollen. Denne bestemmelsen er derfor litt annerledes enn den fra 1666, som sa at sorenskriveren «strax paa Stedet» skulle føre protokollen.

Punktet er ikke uvesentlig fra en kildekritisk synsvinkel, og fikk etter hvert konsekvenser for skiftematerialets oppbygning, da det ut på 1700-tallet ble gjort til gjenstand for særskilt lovgivning. Det skjedde ved reskript til stiftsbefalingsmannen i Akershus 1775, Bergen 1781, Kristiansand 1782 og Trondheim 1805.⁸⁸ Det blir her krevd, under henvisning til en vanlig, men uheldig praksis, at under skiftebehandlingen skal intet skrives på løse lapper, for da vil det ikke ha

rettsgyldighet, men derimot straks innføres i de anbefalte protokoller, og referatet fra hver sesjon underskrives av alle vedkommende. Dertil heter det at dersom det «for Ordenens Skyld skulde ansees nødvendig, at Skiftebreve under eet inddrages i Skifteprotocollen, for derefter at meddele Udskriften, skal en autoriseret Behandlings-Protocol indføres», altså en protokoll til bruk under veis i skifteforhandlingen (siteret etter Akershus-reskriptet, tilsvarende i de øvrige).

Her dukker for første gang begrepet *behandlingsprotokoll* opp i lovgivningen, også kalt (*skifte*)*forhandlingsprotokoll*. I løpet av de siste tiårene av 1700-tallet og de første tiårene av 1800-tallet fikk man i alle sorenskriveriene mer enn én rekke protokoller vedrørende skifte. Terminologisk praksis synes å være som følger:

Ordet *skifteprotokoll* – uspesifisert – betegner de eldste protokoller som angår skiftevesenet, og som gir et rettsgyldig referat av hele skifteprosessen, som til vanlig omfatter følgende elementer: Presentasjon av de offentlige aktørene (sorenskriver, bygdelensmann, vurderingsmenn), datering av skiftets åpning, opplysning om hvor skiftesamlingen holdes og hvem det skal skiftes etter, presentasjon av arvingene (gjenlevende ektefelle og barn, de umyndige eventuelt med formyndere, men formynderne kan også være nevnt først helt til slutt i skiftet), registrering – etter visse prinsipper – og vurdering av løsøre og eventuell fast eiendom og utestående fordringer, registrering av gjeld (deriblant fastsettelse av skifteomkostninger), utregning av nettoformue og arveparter, utlodning til kreditorer og arvinger, avslutning. Det er protokoller av denne typen de fleste forskere som har interessert seg for skiftematerialet har brukt. La oss kalle dette for den «klassiske» skifteprotokollen.

Så oppstod altså behovet for særskilte *skiftebehandlingsprotokoller*, som har karakter av kronologiske referater fra hver enkelt skiftesamling. Videre blir det, i 1800-årene, skjelnet mellom *registreringsprotokoller*, som inneholder gjenstandsregistreringene, og *utlottings- eller skifteslutningsprotokoller*, som viser hva som har

tilfalt hver enkelt av kreditorene og arvingene.⁸⁹ Fram mot midten av 1800-tallet var dette blitt vanlig over hele landet.

I en del distrikter ble det allerede i annen halvdel av 1700-tallet slutt på å protokollere skiftebrevene på tradisjonelt vis, i sin helhet, og vi står i realiteten overfor det vi må kalle skifteutlottingsprotokoller. Dette innebærer at den som vil skaffe seg detaljert oversikt over hele gjenstandsmassen osv. selv må ta bryet med å sette sammen de ulike arvepartene og gjeldsutleggene. Ikke bare vil f.eks. sølvtøyet eller lintøyet være fordelt på flere utlegg, men en og samme gjenstand eller fordring kan også være splittet mellom flere. Så sent som i 1845 ble det riktignok krevd at skifteregistreringen skulle protokolleres i sin helhet,⁹⁰ ikke av sorenskriveren, men av lensmannen, som i praksis foresto forretningen, men jeg kjenner ikke til i hvilken utstrekning slike lensmannsprotokoller måtte være bevart.⁹¹

I tillegg til de nevnte protokollrekkene finnes det *pakker med løse skiftedokumenter*. Pakkeserier kan finnes fra langt tilbake på 1700-tallet, men er særlig omfattende på 1800-tallet.

Hovedkonsekvensen av alt dette er, i vår sammenheng, at senest etter midten av 1800-tallet taper skifterettens arkiver mye, kanskje det meste, av den kildemessige verdi den hadde tidligere. Men jeg vil gjerne nevne at også nyere skiftemateriale inneholder data av kvalitativ og kvantitativ art som opplagt må interessere. Innholdet i de nevnte skiftepakkene er, så vidt jeg har sett, temmelig varierende og uoversiktlig, men jeg er overbevist om at det vil være av stor verdi i mange sammenhenger om det kunne utnyttes med overkommelig arbeidsinnsats. Dette spørsmålet får vi imidlertid la ligge her, og i denne omgang konsentrere oppmerksomheten om det vi kan kalle den klassiske skiftetiden og de dertil hørende kildetyper.

Noter

- ¹Hutchinson 1992 hevder s. 11, under henvisning til et upublisert arbeid 1668 av Kåre Lunden, "Studiar i norsk agrarhistorie ca. 1660-1723", at i "Danmark/Norge ble offentlig deltakelse påbudt ved Christian IV lov i 1604 for å sikre umyndige arvinger". Dette må være feil. Loven inneholder ingen slike bestemmelser, og Lunden har i samtale med undertegnede 10. nov. 1995 avvist at hans framstilling skal tolkes slik.
- ²Gjentatt i Christian den fjerdes recess 1643, 2.16.23.
- ³Christian den fjerdes recess 2.15.4 og 2.15.5.
- ⁴Stattholderarkivet D XI pk. 2, Riksarkivet; jfr. Kiil s. 100.
- ⁵NRR XI s. 252.
- ⁶Kiil 1969 s. 100, 103.
- ⁷Jfr. Sandvik 1992.
- ⁸Gjentatt i Christian den fjerdes recess 1643, "Om hvis Norge serdelis vedkommer".
- ⁹Kongebrev 22.12.1664, NKB I s. 149.
- ¹⁰Kongebrev 28.12.1664, NKB I s. 149.
- ¹¹Kongebrev 15.2.1665, NKB I s. 155.
- ¹²Kongebrev 16.2.1665, NKB I s. 155.
- ¹³Kongebrev 22.2.1665, NKB I s. 156.
- ¹⁴Kongebrev 16.3.1665, NKB I s. 159.
- ¹⁵Kongebrev 31.3.1665, NKB I s. 161.
- ¹⁶Kongebrev 24.5.1665, NKB I s. 172.
- ¹⁷Kongebrev uten dato 1666, men i den samtidige protokollen i *Norske Registre* plassert mellom 3. og 5. januar. NKB I s. 205.
- ¹⁸Kongebrev 12.7.1665, NKB I s. 178.
- ¹⁹Kongebrev 14.9.1665, NKB I s. 189.
- ²⁰Kongebrev 18.5.1666, NKB I s. 215.
- ²¹Kongebrev 27.6.1666, NKB I s. 215.
- ²²Stattholderarkivet C II, Ordreprotokoll 1662-1670 fol.297 b, Riksarkivet.
- ²³Se f.eks. kongebrev 15.5.1700, NKB VII s. 66, der stiftsskriveren i Trondhjem stift får bestalling også som geistlig skifteskriver over hele stiftet.
- ²⁴Schmidt, Rescripter I s. 54-55.
- ²⁵NL 5-2-91.

²⁶"Det har alltid været Brug saa vel i Jarlsberg og Laurvig Grevskaber som paa Rosendal Gods, at den ordinære Retsbetjent ogsaa der har været Skifteforvalter", Wessel Berg I s. 213, note.

²⁷Samme sted.

²⁸Wessel Berg II s. 435-436, jfr. I s. 213.

²⁹Fogtman VI:9 s. 612, jfr. Wessel Berg I s. 129.

³⁰ Kansellibrev til stiftamtmand og biskop i Akershus stift 16. september 1786, Schmidt, Rescripter II s. 51; reskript til Bergen stift 4. september 1795, Fogtman VI:8 s. 216; reskript til Trondheim stift 13. desember 1805, Fogtman VI:13 s. 370-371.

³¹Instruks for amtmennene i Norge 7.2.1685, Wessel Berg I s. 129.

³²Forordning om landdrytteriet og dragonene 30.4.1692, Schmidt, Forordninger I s. 230; jfr. Wessel Berg I s. 213, note.

³³Wessel Berg I, s. 10.

³⁴Fogtman II s. 536, note; Wessel Berg I s. 212, note.

³⁵Fogtman V:I s. 65-66. Ved kanselli-promemoria 3. juli 1802 til biskopen i Christiansands stift (Wessel Berg IV s. 372) ble det presisert at dødsbo etter entledigede klokkere og skoleholdere på landet i Norge skulle forvaltes av den sivile skifteretten. Det samme gjaldt skifte etter alle gravere, uansett om de fikk lønn og offer av menighetene, og noen steder ble kalt klokkere. Den samme bestemmelsen ble gitt til biskopen i Bergens stift 10. mars 1804 (Wessel Berg IV s. 456).

³⁶Forordning 7. april 1809 om skifter etter personer av geistlig stand, Schmidt, Forordninger II s. 570.

³⁷Schmidt, Forordninger I s. 93.

³⁸ Forordning om Justitiens Administration og Skifternes Forvaltning ved Militien i Norge, trykt i: Christian Vs Forordninger s. 619-623.

³⁹Schmidt, Forordninger I s. 387.

⁴⁰ Wessel Berg I s. 706 og 767.

⁴¹Lov om grensen mellom sivil og militær jurisdiksjon, §15.

⁴²Muligheten er nevnt i NL 5-2-69, men skiftekommisærer for enkeltskifter kjennes også tidligere. Se NRR og NKB, jfr. Fladby 1991 s. 83.

⁴³Reskript 5. desember 1665, Wessel Berg I s. 41; utrykt stattholderordre 18. mai 1666, Stattholderarkivet C II, Ordreprotokoll 1662-1670, fol. 297 b, Riksarkivet.

⁴⁴Schmidt, Forordninger I s. 254.

- ⁴⁵Schmidt, Forordninger I s. 388.
- ⁴⁶"Forordning 19 August 1735 om Adskilligt, Justitien og Rettens Betjente vedkommende" §25, Schmidt, Forordninger I s. 426.
- ⁴⁷Rentekammersirkulære 13. januar 1799 til alle stiftamtmen i Norge ang. årlig ettersyn av skifteforvalternes protokoller og designasjoner.
- ⁴⁸Reskript 21. april 1764 til stiftsbefalingsmennene, Fogtman V:2 s. 585-586; samme dato til Overbergamtet sønnafjells og Bergamtet nordafjells, Fogtman V:2 s. 586; tilsvarende reskript 27. april 1764 til biskopene, Fogtman V:2 s. 587; til grevskapene 3. desember 1765 og 11. april 1766, Fogtman V:2 s. 659 og VI:1 s. 22.
- ⁴⁹Fogtman VI:1 s. 117-118.
- ⁵⁰Schmidt, Rescripter II s. 86-87.
- ⁵¹Schmidt, Rescripter II s. 372.
- ⁵²Love, Anordninger m.v. XIX s. 147-149.
- ⁵³Se note 4.
- ⁵⁴3.10.1688 (NKB IV s. 243), Bergen, bevilling for lengstlevende ektefelle så sant ekteskapet forblir barnløst; 23.7.1689 (NKB IV s. 373) bev. for landkommissær nordafjells Hans Christoffersen Hjort og hustru Anne Marie Weidemann; 31.8.1689 (NKB IV s. 380), bev. for Tomas Sommer, Skien; 6.10.1694 (NKB V s. 255), bev. for Karen Krabbe, enke etter visestattholder Just Høeg, til å sitte i uskiftet bo i seks måneder; 26.9.1696 (NKB VI s. 79), bev. for Anders Clausen så lenge han forblir i "eenlig stand"; 19.1.1697 (NKB VI s. 93), bev. for fru Luttemelle Petersen, enke etter justis- og kammerråd og overkrigskommissær Johan Hjeronimus Hoffmann, så lenge hun forblir enke; 26.7.1698 (NKB VI s. 152), bev. for Halvor Borse så lenge han ikke gifter seg på ny.
- ⁵⁵Christian Vs Forordninger s. 1140-1141.
- ⁵⁶Fredrik IVs Forordninger og Aabne Breve 1717-1718 s. 95. Innvilgning var avhengig av at det "fra Stedet, hvor de boer, om deres Forhold og Conduite, er indkommen gode Attestata".
- ⁵⁷Schmidt, Rescripter I s. 480-481.
- ⁵⁸Schmidt, Forordninger II s. 400-402.
- ⁵⁹Schmidt, Rescripter II s. 339, kansellibrev til stiftamtmanden i Christiansand.
- ⁶⁰Lov av 30. juli 1851 §2.
- ⁶¹"Ark" her formodentlig i betydningen et visst antall "sider".

- ⁶²Forordning 29. juli 1632, §18, gjengitt i Christian den fjerdes recess av 27.2.1643, "Tredie Bog, Om hvis Norge serdelis vedkommer", §16.
- ⁶³Reskript 24. mai 1662, Fogtman I s. 74.
- ⁶⁴NL 1-23-26.
- ⁶⁵NL 1-23-30.
- ⁶⁶NL 1-23-28.
- ⁶⁷Schmidt, Forordninger I, s. 426-427.
- ⁶⁸NL 1-23-27.
- ⁶⁹Skifte på Haga i Østre Bærum 10. mars 1691, Aker skifteprotokoll 1690-1699 fol. 36 b.
- ⁷⁰Disse satsene framgår eksempelvis av skifter fra Aker fogderi i 1720-årene.
- ⁷¹Wessel Berg I s. 598.
- ⁷²Forordning om Adskilligt, Justitien og Rettens Betjente vedkommende", Schmidt, Forordninger I s. 426-427.
- ⁷³Schmidt, Forordninger II s. 209-222.
- ⁷⁴Love, Anordninger m.v. VI s. 314-338; èn-prosentsregelen ble gjort gjeldende for bo på inntil 1 000 speciedaler brutto, mens satsen ved brutto-bo på mellom ett og to tusen speciedaler ble satt til 1/2 prosent, osv.
- ⁷⁵Schmidt, Forordninger I s. 230.
- ⁷⁶Forordning om Adskilligt, Justitien og Rettens Betjente vedkommende", Schmidt, Forordninger I s. 426-427.
- ⁷⁷Schmidt, Forordninger II s. 214-215. Disse satsene ble opprettholdt i sportelloven av 13. september 1830, da det dessuten ble understreket at det ikke skulle spille noen rolle om disse mennene ble brukt en eller flere ganger eller dager under samme skifte (Love, Anordninger m.v. VI s. 328).
- ⁷⁸Wessel Berg IV s. 310.
- ⁷⁹Nordlands amts arkiv, A 3. Register over Bodø gårds arkiv 1705. Det er førstearkivar Eilert Bjørkvik ved Statsarkivet i Trondheim som har gjort meg oppmerksom på denne kilden.
- ⁸⁰Jfr. Eken 1966.
- ⁸¹Bugge 1958.
- ⁸²Kiil 1969 s. 100, 103.
- ⁸³NRR XI s. 252.
- ⁸⁴Kongebrev 5.12.1665, NKB I s. 201. Regesten der yter dessverre ikke originalen full rettferdighet.

- ⁸⁵Stattholderarkivet C II, Ordreprotokoll 1662-1670 fol. 268 b, Riksarkivet.
- ⁸⁶21.4.1731, Schmidt, Forordninger I s. 388.
- ⁸⁷I NL 5-2-1 heter det at når noen dør og etterlater seg umyndige eller fraværende eller utenlandske eller ingen arvinger, skal dødsboet straks forsegles av den tilkalt øvrighet, med eventuelt unntak av det som behøves i husholdningen og til begravelsen. Men om det er husband eller hustru som dør, og de har felles barn, og det ikke eksisterer særkullsbarn som ikke har fått sin fars- eller morsarv, da skal boet ikke forsegles, så sant det ikke er beheftet med "stor vitløftig Gield" (smst. §3). Det vil i praksis si at vanligvis skulle ikke "normale" dødsbo forsegles.
- ⁸⁸Reskript 2.6.1775, Schmidt, Rescripter I s. 539-540; 14.11.1781, smst. s. 621-622; 24.5.1782, smst. s. 626-627; 19.2.1805, Schmidt, Rescripter II s. 450-451.
- ⁸⁹Kiil 1969 s. 104.
- ⁹⁰Departementssirkulære 30. oktober 1845, Love, Anordninger m.v. XI s. 598-600.
- ⁹¹Kiil 1969 s. 105 mener at de færreste lensmannsprotokoller er kommet inn til arkivene.

Trykte kilder og litteratur

- Bugge, Kjeld: «Utdrag av Overformynderprotokoll nr. 1 for Trondhjem», *Norsk slektshistorisk tidsskrift* XVI s. 112 ff. Oslo 1958.
- Christian den fjerdes recess 1643*. Utg. av Den rettshistoriske kommisjon for Norsk Historisk Kjeldekrift-Institutt. Oslo 1981.
- Christian den femtes Norske lov*. Universitetsforlaget 1982.
- Eken, Torsten: «Levering av fotografiske kopiar av tilfang i Riksarkivet», *Heimen* XIII s. 497-521. Oslo 1966.
- Fladby, Rolf: *Thi byde og befale Vi*. NLI, Oslo 1991.
- Fogtman, Laurids: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Danmark og Norge 1660-1813*. 24 bind. Kbh. 1837-1839.
- Hutchinson, Alan: *Skifteprotokoller som kilde til studier av materielle kår*. Hovedoppgave i historie, Tromsø 1992.
- Kiil, Alf: *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Universitetsforlaget 1969.

Kong Christian den Femtes Forordninger og Aabne Breve som paa Prentere udgangne ... Kbh. 1737.

Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve. Samtidsutg., Kbh.

Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.v., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, 1814-1872. Bd. I-XX. Chra. 1817-1872.

Norske kongebrev. Bd. I-VII. Universitetsforlaget/NLI, Oslo 1962-1995.

Norske Rigs-Registrarer. Bd. XI. Chra. 1890.

Sandvik, Hilde: «Rettsvesenets utbygging i Norge», i Harald Winge (red.), *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750.* NLI, Oslo 1992.

Schmidt, Julius August S.: *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813.* Bd. I-II. Chra. 1851-1852.

Schmidt, Julius August S.: *Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813.* Bd. I-II. Chra. 1847.

Wessel Berg, Fr. Aug.: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1815.* Bd. I-IV, samt Registerbind. Chra. 1841-1847.

Winge, Harald, red.: *Lover om skiftevesenet.* Kildeutgaver fra NLI. Oslo 1996.